

Irodalomtörténeti Közlemények

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
IRODALOMTÖRTÉNETI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

1960. LXIV. évfolyam 6. szám

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG:

KIRÁLY ISTVÁN, KLANICZAY TIBOR, SÓTÉR ISTVÁN, TOLNAI GÁBOR

SZERKESZTI:

KLANICZAY TIBOR

A SZEMLE ROVATOT SZERKESZTI:

HORVÁTH KÁROLY

TECHNIKAI SZERKESZTŐK:

KOMLOVSZKI TIBOR és V. KOVÁCS SÁNDOR

Előfizethető a Posta Központi Hírlap Irodánál (Budapest, V. József nádor tér 1.) és bármely postahivatalnál. Csekkszámra szám: egyéni előfizetésnél 61 257 közületi 61 066 (vagy átutalás az M. N. B. 47. sz. folyószámlájára.)

TARTALOM

<i>Tóth Dezső: Két „Vörösmarty-epigon”</i>	633
<i>Díószegi András: Justh Zsigmond</i>	652
<i>Nemeskürty István: A Nyugat írói és a filmművészet a tízes években</i>	674

Kisebb közlemények

<i>Kovács Sándor Iván: Petki János egyik strófájának forrása. — Fallenbüchtné Ambrus Gizella: Hatvány Lajos két látogatása Ambrus Zoltánnál</i>	684
---	-----

Adattár

<i>Jenei Ferenc: Ismeretlen irodalmi levelek a Batthyány-levéltárból</i>	687
<i>Kristóf György: Endrődi Sándor a Petőfi-szobor leleplezési ünnepélyére írott ódájának története</i>	692
<i>Illés Ilona: Tóth Árpád ismeretlen levelei II.</i>	697

KÉT „VÖRÖSMARTY-EPIGON”

Czuczort és Garayt szokás így nevezni, a minősítést azonban helyes idézőjelbe tenni: művük nem annyira Vörösmarty közvetlen követését mutatja, mint inkább azt, hogy ugyanaz a kor nagyjából azonos világnézetben belül hatott rájuk. S ha egyben-másban a nagy költő nyomdokain haladtak is — nem egy vonatkozásban megelőzték vagy túlhaladták őt, s származásuk, életformájuk szerint is figyelemre méltó sajátosságok különböztetik meg művüket a kor legnagyobbjától csakúgy, mint egymásétól. Hasznosnak látszik hát némileg egy kalap alá vett s a felszabadulás óta alig méltatott költészetük egymás mellé állítása, életük, művük legfontosabb vallomásainak szembebesítése.

*

Czuczor nemcsak korban volt Vörösmartyval csaknem napra egyidős — sokban hasonló légkör vette otthon is körül: apja — Károlyi József gróf jobbágya egyre gyarapodó, jómódú birtokos gazda, testestül, lelkestül magyar hazafi — a rendi nacionalizmus szellemében nevelte, zsinóros magyarban járatta — ami ellen ő, kaputos társait irigylve, ugyanúgy tiltakozott, mint a Vörösmarty-fiúk, s azokhoz hasonlóan, szünidőre hazaérkezve ő is a szolgákkal együtt ment a határba mezei munkát végezni. Ez a paraszti, de patriarchálisan alkalmazkodó légkör mélyen elültette benne a vidéki nemesség primitív, tüzes s a német, szlovák környezettel szemben különösen hangsúlyozott nemzeti érzését; gyermekkori olvasmányai: Árgirus, Gvadányi, Himfy is ezt a patriarchális-nemzeti mentalitást erősítették benne; az iskolában is a nemesi kultúra sajátos „klasszicizmusát” ismerte és szerette meg: rendkívül szívesen olvasta a latin remekírókat, s társait a skandalálásban felülmúlva memorizálta a római költőket. Ez az ideológiai-ízlésbeli alkalmazkodás magyarázza, hogy lírájában oly soká éltek a klasszikus formák, műfajok (elégiák, ódák, heroidák és az epigramm), s mindenekelőtt, hogy paraszti származása ellenére a nemesi-nemzeti hősi epika úttörője, Vörösmarty után legjelentősebb képviselője lehetett.

Ugyanakkor azonban költészetének sajátos, Vörösmartyétól eltérő vonásait főleg paraszti származása magyarázza. Ezzel kapcsolatos, hogy műve egészében nagyobb jelentősége van a népiességnek, hogy a politikai demokratizmus terén nála messzebb jutott —, s mindenekelőtt az az egész életére és költészetére (főleg lírájára) kiható tény, hogy számára, nem nemes számára a felemelkedés legkézenfekvőbb útja a papi pálya volt.

Garay János apja viszont kereskedő, árvaszéki teendőkkal is megbízott, köztisztviselő álló székszárdi polgár; anyja, Valter Zsuzsanna is természetesnek találta, hogy a család nyomászto anyagi körülményei miatt (12 gyermekük született, hatot neveltek fel) leányok gondozását, tanítását vállalja. Ez a polgári örökségköltészetében szemmel látható politikai-tematikus nyomokat hagyott: a város, a polgárság helyzete iránti érdeklődés csakúgy, mint az intim családiasság, a kevéssel megelégedés kissé ájtatos morálja, a tekintélytisztelő, lírájának biedermeier vonásai, a német irodalom erősebb kultusza — mindaz, ami művét Czuczoréval,

Vörösmartyéval szemben megkülönbözteti — ennek a polgári-kispolgári származásnak öröksége volt. — Másfelől a náluk több mint egy évtizeddel fiatalabb Garay hírnevét már nem eposzokkal szerezte meg, s barátainak nagy része is egy újabb generációból került ki (Kunos Endre, Vajda Péter, Erdélyi János, Egressy Gábor, Petőfi), egzisztenciáját sem az Akadémiára alapozta. Hogy fiatalon Mátray Regélőjéhez szegődött, a magyar olvasóközönség kifejezett *szórakoztatására* vállalkozott, tollforgató zsurnaliszta lett, akit a kezdet pillanatától a műfajilag legváltozatosabb munkára kényszerítettek a hetenként kétszer megjelenő lap friss anyagot követelő hasábjai. Gyors, szellemes reagálás, közvetlen csévegő modor, érdekességre való törekvés, az aktualitások iránti érzék, hamar munka — ezek voltak azok a követelmények, amelyek amazokéval szemben új, sajátos készségeket alakítottak ki benne. Munkaköre maradéktalan sokoldalúságot követelt, de nem tett lehetővé olyan elmélyültséget —; előnyére vált az alkotás gyorsaságának, a reagálás frissességének, lírája aktualitásának, de nem igényelt feltétlenül akkorá mígondot, és sokszor megelégedett az alkalmisággal.

*

Czuczorban a nemzeti öntudat otthoni öröksége magyar irodalmi hagyományokkal és közvetlen ösztönzésekkel egészült ki: Pannonhalmán elevenen tartott történelmi emlékezés légkörében élt; Győrben Szeder Fábrián, az *Uránia* c. zsebkönyv (1828—33) későbbi szerkesztője élesztgette költői hajlamait, s a magyar történelmet tanulmányozta nagy kedvvel; Pesten pedig már a hazafias, lelkes kispapok közt élt. Itt jutott kezébe a magyar epikus romantika nagy hangulatforrása, Kazinczy Ossián-ja, itt olvasta örömmel Pázmándi Horváth Endre hazafias ihletű hexameteres rendtörténetét, a *Zirc emlékezté*-t s 1822 decemberében a közközlésen megvásárolt Hébé-ben Aranyosrákosi Székely Sándor eposzát.

Mind e közvetlen hatások hátterében ugyanakkor ott volt a nemesi nemzeti megmozdulás első nagy hulláma, amely a Ferenci abszolutizmus végéhez, az 1825—27-es országgyűlés összehívásához vezetett, s amelyet neveltetése és a papnevelde hazafias légköre révén — lelkes figyelemmel kísérhetett. Ez a lelkesedés benne is — akár Vörösmartyban — valami hallatlanul nagy literátori hivatásérzettel, nemzeti-poétai feladattal párosult: Székely eposzának felszabadító példájára még 1822 karácsonyi szünetében valóságos extázisban fogott hozzá első nagy művéhez. Betegként elkülönítve, becsempészett írószekőkkel, az éjjeli csöndben ujjongva ontotta az *Augsburgi ütközet* hexameterait. A rátalálás, a korigény kielégítésének ugyanaz a hősi láza volt ez, mint amilyennel — Czuczorról mit sem tudva — majdnem ugyanez időben Vörösmarty fogott hozzá a Zalán futásához. S az alkotások útja, sorsa is ekkor már egy irányba: a fővárosi irodalmi élet központjához, az Auróra-körhöz, személy szerint a minden korszerűre és tehetségre felfigyelő Kisfaludi Károlyhoz vezetett. — Az ő tanácsa szerint átjavitott költeményt az Auróra 1824. évi kötete közölte ugyanabban az évben, mikor az Aspasia már a Zalán futásából is hozott szemelvényt. Az elsőség azonban Czuczoré volt — ő szedett először hősi hatosokba olyan történelmi eseményt, amely *közvellenül* erősítette a nemzeti öntudatot. A 910-es, győzelmes augsburgi ütközetet énekelte meg, feltehetően ama gyászos emlékeztető másik, Lech-mezeivel kimondatlanul is szembeállítva.

A négyénekes, kilencszáznéhány soros hexameteres hőskölteményt éles németellenesség hatja át; egésze a magyar szabadságszeretet apotheozisa, a katonai legyőzhetetlenség öntudat-ébresztő illúziójának hirdetése; hallatlan büszkeséggel, zavartalan öntudattal zengi „Hunnia rettenetes karú hőseinek a „szittyá oroszánoknak” tetteit, kiket „harc szült, csata táplált, most is az izgat”; akik harszomjasan, csótáros, nyihogó paripákon tartanak Nyugatra, hogy karaik sujtó villámaival alázzák porig a magyar vesztére törő, elbizakodott németet, s egy véres és győzelmes ütközetben tanítsák meg a nagy leckére: „Nem jó bántni magyart, mert vérel védí hazáját”. A féktelenül lelkes hősköltemény hazafias retorikája, naiv nemzeti dicsekvése, múltra hivatkozó történelmi fenyegetése mélyen a ferenci abszolutizmus törvénytelenégei ellen lázadó korhangulatban gyökerezett, azt fejezte ki és azt nevelte. Az eposznak ez a rendi,

de nemzeti érdekeket is kifejező elszánt függetlenségi akarata nagy eszmei értéke, s ennek aktuális, eleven ereje sodort magával újszerű, sokszor úttörő nyelvi és kifejezési formákat is. A klasszikus forma és az eposzi konvenció szuggesztíója először magasztalt fel immár epithetos — az ókoréval egyenrangú — magyar hősokeket, magát az eseményt is klasszikussá, általános érdekűvé avatva ezzel; elsőnek teremtette meg az oly soká nélkülözött harcleírás szó-készletét: fegyvervért-nevek, halálnem-változatok első nagyszabású gyűjteményét. Ugyanakkor elsőként alkalmazta az epikus romantika néhány attitűdjét: a hazafias érzés szónoklatokban vagy a szerzői líra retorikájában csap fel; az intonálás sem a hagyományos témamegnevezés többé, hanem annak már egy Ossiánnal beoltott, látó-láttató előhang-változata, a Zalánénak minden bizonnyal nemcsak elődje, de némiképpen példája is, s újak és korszerűek a Horváth Endrétől, Székely Sándortól vett és Vörösmartyhoz vezető motívumok: az ősz Türtül a honfoglalás történetét éneklí az esti tűz köré gyűlt hadaknak, s a csata előtt a táltos fehér lovat áldoz. Maga az oly nagy jövőjű hexameter, ha darabosan is, de eladdig nem látott erővel zendül.

Mindez az eszmei-esztétikai érték azonban egy merőben rendi tudatvilág igen szűk korlátai közt jelenhetett csak meg. Jellemző, hogy a függetlenségi harc gondolata fonák módon itt még a nemesi-nemzeti dicsekvésre, hősködére különösen alkalmas kalandozaskori témán keresztül jut érvényre, s így a költő, mert a történelem és a cselekmény ellene mond, mindig szónoklatokon, fogadkozásokon, retorikus betéteken keresztül kénytelen a támadó hadjáratot honvédő háborúnak átjátszani. A korlátozottság megnyilatkozik abban is, hogy a hun hagyomány igen erősen érvényesül, s hogy a jobbjágység keletkezéséről a rendi értelmezés szerint (a gyávák sülydedek szolgasorba) esik szó, — de mindenekelőtt az *elégikus hang hiányában*. Abban, hogy a felidézett harci dicsőség egy percre sincs szembeállítva a jelen elmaradottságával, a hősköltemény nacionalizmusa olyan rendi tudaton alapul, amely még zavartalan, ment minden válságélménytől, azoknak a rétegeknek mentalitását tükrözi, akik a „győz a magyar”-nak tapsoltak, mert nem „tehetetlen unokák”-nak, hanem ama régiekkel egyenrangú hősokeknek tudták magukat, s akik csak a történelmi juss alapján követeltek nemzeti egyenrangúságot mindenféle változás-igény, javulási szándék, történelmi reflexió: az elégikus magatartás híján, annak legkisebb jele nélkül. Ugyanakkor a hőskölteményben a szerelem motívuma sem csillan fel — amely pedig már a Hűség diadalmában is kísérte Vörösmartynek Czuczoréhoz akkor még hasonló nyers hazafiságát, s nincs nyoma nemzeti mitológiának sem. Elégikus-lírai költői magatartás, idillikus-szentimentális, regényes vagy éppen tündéres kiképzésű szerelmi szféra és a fantázia korlátlanságának utat nyitó nemzeti mitológia híján tulajdonképpen a *romantika* volt korlátozottan jelen Czuczor művében. Az *Augsburgi ütközet* bizonyos értelemben romantikus: múltat idéz, láttat, hazafias-lírai retorikája is romantikus — de mindez a harci erények merő magasztalásában kimerülve, zavartalan rendi öntudatra épülve Vörösmartyénál még szűkkörűbb, a kor lényegéről kevésbé valló, szegényesebb romantika. S ez egyszermind negatív történelmi tanúsága annak, hogy a mi viszonyaink közt a rendi tudatvilág lazulása, átalakulása, polgárral való beoltódása — főleg a huszas években — a romantikus magatartás keretei közt ment végbe.

Czuczor következő, már eleve az Auróra számára készült hat énekes, hexameteres elbeszélő költeménye az *Aradi gyűlés* (1828) Katona és Fessler nyomán az 1132-es, vérengzéssel végződő országgyűlés ismeretes történetét dolgozta fel. Tárnya nem eposzi, a műfaj értelmében nem is annyira történelmi, mint inkább politikai jellegű: — az 1825/27-es országgyűlésre kívánt közvetlenül reflektálni. E tekintetben tehát a *Bujdosók* és az *Eger* aktuális betéeteivel állítható párhuzamba, de a megoldás műfaji fonáksága mellett azzal az eszmei különbséggel is, hogy míg amazok hangja egyértelműen csalódott, kritikus — addig ez loyális illúziókat szóltat meg. Az eposzból Toldi egyenesen a király és a rendek 1825—27-es egymásratalálásának ünneplését olvasta ki, s Zoltványi úgy tárgyalja azt, mint amely „a bosszú és pártszenvédey tusájának közepette a magyarnak loyaltását dicsőíti, mely a haza és a koronás király iránti önfeláldozó hűséget mindig meg tudta egyeztetni”. Ez az értelmezés azonban csak részben helyes: mert a

műnek egyértelmű kicsengése, világos tendenciája voltaképp nincs. Az eposzon végigvonul ugyanis egyfajta idegenellenesség — a költő a külső segítségre támaszkodó Borics és hazai útkészítői ellen, a „honnai királyt gyűlölő” magyarok ellen vág, akik „nem iszonyodtak... törvénytelen ágy fattyának ajánlani a koronát, melynél nincs drágább kincse magyarnak”. Ez a motívum azonban a kidolgozás során elenyészik, s alkalmasint az írói szándék ellenére más, erősebben előtérbe kerülő indítékok és művészi hatások semlegesítik — önmaguk érvényesülésének is rovására. Főleg az hat fonákul, hogy az összeesküvőket, Borics híveit némi tragikus légkör veszi körül: elszigeteltek, tehetetlenek, akik — bár képmutatóan mennek a gyűlésre — végső soron a bizalom áldozatai, amellyel a meghirdetett királyi kegyelem iránt viseltettek; így érzelmi elítélésük, ezzel az idegenpártolás bűne, a pártoskodás megbélyegzése csak felemásan lehetséges. De maga a téma, a feudális anarchia egy epizódja általában sem alkalmas ennek a Czuczor által szemelláthatóan éreztetni kívánt függetlenségi motívumnak kifejezésére. — Az összeesküvők indítékai homályban is maradnak, vagy merőben romantikusan jelennek meg (a megölt apáért fogadott bosszú); — aminthogy a megtorlás is sokkal inkább hirtelenharagúság (Buda alakja), testvéri bosszú (Pered históriája), gyanakvás és asszonyi praktika (Béla felesége) műve, mintsem nemzeti érdekű cselekedet.

Mindezzel együtt az eposz-műfaj is formálissá válik. Előhangfőle van ugyan, s a gyűlések, szónoklatok, tanácsbeli jellem párok stb. a klasszikus konvenciók szerint valók, a versforma is hősi hatos — az elbeszélő költemény egésze azonban drámaiságával teatrális jeleneteivel, a cselekmény romantikus-lélektani motiválásával a hexameteres epika fejlődésének abba a romantikus-novellisztikus irányába mutat, amelyet irodalomtörténetileg a Széplak és a Két szomszédvár reprezentál. Míg azonban amazok individuális témáival harmonizált a romantikus motiváció; addig itt nem tudott a közérdekű politikai mondanivaló művészileg érdemleges hordozója lenni. Az *Aradi gyűlés* valami kiegyensúlyozatlan keveréke annak a két tendenciának, amit Vörösmarty tehetsége egyfelől a Cserhalom és Eger, másfelől a Széplak és Két szomszédvár c. művében külön-külön, és így nagyobb művészi harmóniában volt képes megformálni.

A *Botond* című, négy énekes, hexameteres elbeszélő költeményével — amely az 1833 évi Aurórában jelent meg — már 1832. elején elkészült. A hősköltemények közül ez viszonylag a legkiegyensúlyozottabb művészi megformálás, szerkezet, haladás, változatosság tekintetében a legkielégítőbb. Ez közelíti meg leginkább a reformkori hősi epikának azt a Vörösmartyótól megvalósított ideális változatát, amelyben a nemzeti történelmi múlt szerelmi motívumokkal, idillel, lírai részletekkel átszőtt, valóban romantikus feldolgozást nyer, amely a maga gazdagabb érzelmi-hangulati anyagával a merő történelmi-harci cselekménynél többet is ad: kifejezi és neveli is valamiképp a nemesi tömegek polgárosodó érzelmi világát.

A hősi-eposzi kellékek itt is jelen vannak: a magyar győzhetetlen vitéz, erkölcsben, virtusban messze felülmúlja a gyáva görögöt; van ostrom, párviadal, követkeüldés és haditanács, s mindez itt a leggördülékenyebb hősi hatosokban előadva. — A feldolgozás azonban az Auróra igényei szerint való, novellisztikus-regényes, a magyar harci dicsőség inkább csak háttér és keret Bödölny tragikus sorsához, a bánatos, majd megbékélő, női szépségben is lírailag rajzolt Polydora alakjához; s a legemlékezetesebb részlet Szende, a „dalló gyermek” éneke, aki Botond táborában nem harcokról, hanem a maga gyermeki szerelméről s a magára hagyott Polydora könnyeiről dalol. Czuczornak ez a műve is példázza a hősi epikának Vörösmartyótól bejárt útját, azt hogy a rendi heroikus illúziók alapján született hexameteres elbeszélő költemény egyre intimebb, szalonibb, polgárosultabb tartalmak hordozója lett, s így a hősi-epikus kellékek, beleértve a kollektív érvényű (történelmi) cselekményt is, formálissá váltak. Czuczor azonban itt is csak megerősíti ezt a tendenciát, de nem reprezentálja. A nemzeti történelem ilyenfajta romantikus-szerelmi szálakkal átszőtt feldolgozására Vörösmarty eposzaiban szebb és korábbi példát adott — a Czuczoréhoz arányokban, jellegben leghasonlóbb módon az Egerben —, s míg ő a függetlenségi harcok idézését gazdagította ilyenformán korszerűen

romantikussá, addig Czuczornál a téma kalandozaskori, s a szerelmi történet is híján van annak a személyes líraiságnak, ami Vörösmarty epikus romantikáját oly „ragyogóvá teszi.

Mindazonáltal Czuczor a maga hősi epikus alkotásaival ennek a műfajnak Vörösmarty után legjelesebb képviselője irodalmunkban. Az *Augsburgi ütközet* egyértelmű németellenességével, aktualitásával s főleg időbeli elsőségével fogyatékoságai ellenére közülük a legnagyobb történeti jelentőséggel bír; az *Aradi gyűlés*, ha ellenmondásos is szándékában, újszerű a fejlődés irányába mutató megformáltságával, s a *Botond* arányos szerkezetével, művészi kiegyensúlyozottságával jelent irodalomtörténeti értéket. Mind együtt pedig — Vörösmarty epikájának tanulságait kiegészítve — teljesen világossá teszik a műfaj eszmei gyökereit, művészi problematikáját, fejlődési tendenciáit — egyáltalán létének törvényszerűségét a magyar irodalomban.

Van azonban a fentiekén kívül Czuczornak egy, sajnos töredékben maradt eposza is. 1831-ben megírta Hunyadi János életrajzát, amely nagy sikert aratva egymásután két kiadásban jelent meg (Vörösmarty írt róla elismerő recenziót), s amely sokáig a reformkori Hunyadi-renezánsz legfontosabb forrása volt. E történelmi tanulmányaival párhuzamosan fogott hozzá egy 15 énekre tervezett, a nándorfehérvári győzelmet megéneklő nagyszabású hexameteres eposzhoz is, amelyből hat ének 1832 végéig el is készített. — A feladattal azonban nem tudott megbirkózni, a munkát a harmincas évek elején abbahagyta, az elkészült részeket később minden valószínűség szerint megsemmisítette — úgy hogy a nagy vállalkozásból mindössze egy 1829-ből származó prózai vázlat s a folyóiratokban (*Auróra*, *Életképek*, *Pesti Divatlap*) alkalmanként közreadott kilenc részlet (epizód) maradt csak ránk.

A vázlatból és az epizódokból úgy tűnik, Czuczor itt eszmeileg és művészileg már meghaladta volna a romantikus hősi epikus koncepciót — ahhoz azonban már nem volt elég ereje, tehetsége, hogy a jelentkező új tendenciáknak teremtő módon új formát is adjon: ez a Zalánénál mélyebben nemzeti koncepciójú eposz töredék maradt. Az eposz egyfelől a Vörösmarty-epika legjobb hagyományait fejlesztette volna tovább: sok húrton, gazdag érzelmességgel szólal meg egy, már Széchenyi korára valló, szentül-komoly hazafiság lírája, s egy újfajta történelemlátás hangja. A harcolók tudják és remélik, hogy „kelnek idők”, mikor majd „a harcok vérszázadi után” a magyarnak „felvirrad hajnala végre”, s „lelkét csinosítja szelíddé”; Janus Pannonius ajkán az ország gazdagságát, szépségét elé soroló, az urakat korholó hazaszeretet éneke hangzik fel, s egy hiteles, őszinte személyesség is jelen van már: Czuczor a maga lírai egyéniségét szerencsésen rejti a kissé korszerűtlenül szerepeltetett Janus Pannonius alakjába; benne rajzolja meg a hazafias papköltő ideálját, fejezi ki a közösségi költő hivatástudatát s olykor személyes érzéseit is. (Janus a „szép Ida” után sóhajt s pap voltára emlékezve téríti vissza magát az ábrándozásból.) Ugyanakkor nyoma van a romantikus lehetőségek merészebb kihasználásának is. — A *Korog bán* c. epizód nemcsak atmoszférában, de tematikusan is irodalomtörténeti összekötő láncszem Vörösmarty *Két szomszédvára* és *Marót bánja* közt, ez utóbbihoz minden valószínűség szerint a mintát és ötletet is adta. (Aur. 1834.)

A legfontosabb azonban, hogy itt már nemcsak az eddigi hexameteres hősi epika egyszerű folytatásáról volt szó — a téma kidolgozásában már olyan új elemek is érvényesültek, amelyek Czuczor paraszti származásával közvetlenül is kapcsolatosak. Már a *Botond*ban is voltak — ugyan merőben betétszerű sorok, amelyek csak az erőre kapó népi szemlélettel magyarázhatók (az összeesküvéket megbélyegző „szűk vagyonú Delemér” és „szoros életű zár” szavai). Itt azonban a vázlat és a ránk maradt részletek olyan nemzeti eposzt sejtetnek, amely ha korlátozottan is — de már érezte volna, hogy a nemzeti hőstettnek a nép is részese, amely a nagy történelmi alak köré és mögé a korabeli népi élet mozzanatait is odavetítette volna, jelezve, hogy annak sikere, dicsőítése a „lent” erőből is táplálkozott, egyszóval, amely a nemzetit már a népin keresztül is közelítette volna meg. A Hunyadira féltékeny oligarchia kritikája helyenként az átlagosnál ingerültebb, s hogy ebben paraszti motívumok is közrejátszottak, mutatja a vázlat: mikor a szorongatott Hunyadi követe Ujlakihoz érkezik, akkor az „éppen méneseit és gúlyait vizsgálgatta, de bosszankodik, hogy aratói Nádorba mentek

intézkedni"; a hadgyűjtő Hunyadihoz Szegeden csatlakozók közt „szegedi halászok sokan voltak”, emeli ki ugyancsak a szűkszavú vázlat, amelynek — figyelembe véve a tervezett méreteket — minden egyes szava mögött kidolgozásra szánt részleteket kell feltételeznünk; Hunyadi ünneplésének odavetett vázlata is inkább a népi szeretet és az egyszerű vitézek rajongásának bemutatását előlegezi, mintsem a hagyományos vezér magasztalását: „Míg azalatt az ifjuság mulatozik, némely játékokkal (úm. vad csikók zabolázásával), daliás énekekkel, melyekben Hunyadi tettei — midőn énekeltenének, a régi vitézek örömkönnyük között körülveszik ötet s csókolják ruháját, kezeit, a paizsokra tévén, felemelik és hordozzák a táborban”. S a kidolgozott részletek csak megerősítenek a feltevésben: *A toborzók és párviadal* c., még a harmincas évek elején készült, de csak a népiesség előretörésének idején, 1847-ben megjelent részlet a kun vitézek táncát a népi, paraszti mulatságból ellesett mozdulatok, gesztusok és hangulat visszaadásával írja le. A jelenet beállításából, megelevenítésének módjából nyilvánvaló a szándék és a módszer: a magyar vitézeit, a nemzetileg jellegzetest, a történelmit a paraszti révén hitelesíteni — sőt úgy is mondhatnánk: a parasztit amazokon át érvényrejuttatni. S a többi részletben is gyakoriak a népi élet felvillantott képei: a pihenő Hunyadi „nézte Szerémnek Gabonáhozó síkján magvas kérékre miképpen Döntögeték görbedt aratók a sárga dülőket. Nézte, kerek boglyákba, hogyan gyűjtettének össze vastag fűsorok . . .” — „Leterül aratott kérékre az izzadt Gabnászoló, hortyog nyárfának alatta a baromőr, még a ravaszul lest hányni kiindult Fürge vadász is már nyugszik hajléka hűsében” — éneкли Janus a nyugalmat osztó éjrről; s a magyar haza lírai apotheozisában az alföldi táj rémlik föl. „Sárga kalászokkal telekid hullámzanak itten. A sík téren amott szilajul ökleldezik egymást a hőszinű gulyák . . .”. Igaz, a klasszikus epika hagyományain alapszanak ezek a képek, de nyelvi anyaguknál fogva, s mindenekelőtt más, említett tartalmi-művészi motívumok környezetében már Arany objektív-népies harmóniájának, új módon klasszikus naivitásának előképei.

Garayban már Pécssett Virág ódái, Kisfaludi Himfije, Vörösmarty Zalánja ébresztgették a költői hajlandóságot. Pesten nem is tudta megszokni a boncoló asztalt. Inkább a német költészettel és esztétikával ismerkedett, többnyire német fordításban Shakespeare-t olvasott, az egyetemen Horváth Istvánt hallgatta, akinek tüzes magyarsága, mint annyi mást, őt is megihlette, s a 30-as évek elején újonnan nekilendülő irodalmi és színházi élet, a nagy példaképek, mindenekelőtt Vörösmarty közelsége hevesre élesztették költői ambícióit. Elmélyülten tanulmányozta a Zalánt, s annak hatása alatt 1833-ban egy 9 képből (énekből) álló hatalmas hexameteres történeti eposzt írt, amely a következő évben Vörösmarty személyes segítségével átsimítva, Csatár címmel meg is jelent.

Garay e téren valóban epigon volt. Bármennyire is Czuczor, Vörösmarty sikeres fellépésének példája ihlette — irodalomtörténetileg elkésett vállalkozás volt ez, a hexameteres nagyepika utolsó hajtása, amely a kezdő költő ügyetlenségei mellett az idejétmult műfaj minden eszmei, esztétikai terhét is magán viselte. Tárgya az Albert király halála utáni pártküzdelem: az özvegy királynét és fiát támogató Gara és Cillei, másfelől az Ulászlót támogató Hunyadi János és híveinek harca. Az eposz történelmi-politikai témájával, a visszavonás elítélésével, nehézkesen megelevenített országgyűlési vitáival Czuczor *Aradi gyűlésével* rokon, annál azonban — minden bizonnyal a *Zalán* sugallatára — sokkal következetesebben alkalmazza az eposzi konvenciókat, s így sokkal kevésbé drámai. Keresztény mitológiája (Isten hírnökét és a Sántánt lépteti fel) Székely és Vörösmarty nemzeti mitológiájával szemben visszalépés, aminthogy korszerűtlenül eleveníti fel a felvilágosodás epikájának allegórikus alakjait is (Ámítás, Gőg, Ravaszság, Magyarország nemtője stb.); — a diszharmónikus „csodás elem” csak a jellemzés és cselekmény-bonyolítás látható könnyítését célozzák. Ami érdekes és némileg újszerű, az a regényes-novellisztikus kalandor-romantika beszűremlése (pl. Rozgonyi püspök kútbavetése és menekülése), valamint az a törekvés, hogy az eseményekhez helyneveket kötve a krónikás történelemnek némi mondai színezetet kölcsönözzön. (Csatár, Vaskapu, Kápolna, Szent György stb. nevek magyará-

zata.) A nyelv és verselés is elmarad a kor színvonalától, szótorzítások, ismétlések, töltelék-szavak segítik a sokszor verstanilag is botladozó hexametereket, jelzős szerkezetek, fél, nem egyszer egész sorok pedig a Vörösmarty epikából való merő átvételek.

A nagy-epikus Garay történeti helyzetét jellemzi, hogy míg induláskor ő írta volt a legutolsó Vörösmartyan iskolázott hexameteres epikumot, addig a 40-es években az *Árpádokkal* első formaadója a történeti epika olyan újszerű felfogásának, ami Arany művészetében bontakozott később ki. A legfontosabb ugyanis, ami a terjedelmes epikum kapcsán jelentkezik, a történeti hitelességre való törekvés. Maga a tény, hogy itt a történelem nem romantikus-lírai, hanem forrásokra támaszkodó krónikás feldolgozást nyer, mutatja a realizmus műfajon belüli térhódítását. Nem mintha Garay krónikás akarna lenni: épp ellenkezőleg, a mondai elem iránti érzékeny figyelem, a változatos, olykor valóban balladikus formák a tudatos művészi szándékot jelzik. A jellemző azonban éppen az, hogy itt válik első ízben a történeti epika szinte központi kérdésévé a tárgyi hűség és a művészi alakító szabadság viszonya. Garay bő jegyzeteket csatolt a versekhez, s ezek Arany nagy viaskodásainak spontán, elméletileg naív, de a probléma lényegét érintő előzményei. A jegyzetek a maguk gazdag tárgyi anyagával, forráshivatkozásaival már nem a Dugonics féle vagy Horváth István-i dokumentálásai az elrugaszkodott illúzióknak, hanem ellenkezőleg a költői megbízhatóság és szoliditás öngigazoló gesztusai. A költő itt már forrásokat viszonyít egymáshoz, kritikus észrevételeket tesz, hogy az igazat vagy a legvalószínűbbet kiderítse, latolgatja a mondai anyagok valóságtartalmát, szembesíti a történetírást és a mondák állításait, bizonyos kérdésekben önálló véleményekre jut, s mindezt azért, hogy bizonyítsa: amit ír, az történetileg hiteles. Felveti, hogy mi az, amivel a költő a históriának, másfelől az ettől megkülönböztetett költői igazságnak tartozik, hogyan függenek össze objektív történeti helyzetek és az egyes alakok költői jellemzése — és így tovább: ha öntudatlanul, elméletileg kulturálatlanul is, de a megjegyzések mind a történeti hitel körül forognak.

Maga az alkotás azonban ma már nem bír különösebb érdekekkel. Jelentősége, hogy költői foglalatja a magyar történelem művészileg leghálásabb motívumainak; figyelemre méltó helyenként némi németellenes éle (Péter bukása), másfelől a fejezetről fejezetre megújuló versformák változatossága.

Másik vállalkozása — a párosímű tizenegyesekben írt — tizenhét énekes *Szent László* (a szabadságharc előtt kezdte el írni, 1853-ban jelent meg) csak nagy terjedelmével feltűnő, történetileg azonban nem bír különös érdekekkel. Noha vannak benne antiklerikális mozzanatok (Lászlónak VII. Gergellyel szemben tanúsított ellenállása), a téma kiválasztásában Garay vallásossága játszott közre. A költemény hőse a nagyrészt katolikus legendák formálta, csodatevő „szent” király. Anyaga Salamon és a herceg vitáiból, a kunok elleni untig ismert, többször feldolgozott harcokból tevődik össze. A szegényes művészi alakító erő csak törekvésszerűleg érvényesül a szerelmi história bonyolításában; a László jellemfejlődésének bemutatására tett kísérlet is regényszerű. A sok részletező leírás: lovagjáték, temetés és halotti tor, fehérvári királykoronázás, országgyűlés és bölényvadászat a Scott-i iskolának a verses epikában való érvényesülését mutatja — s a művet a Toldi szerelme távoli és halvány előképévé teszi.

*

A hexameteres nagyepikus forma ideje a harmincas években lejárt, nem volt alkalmas az új hazafias tartalmak hordozására. A hazafias elbeszélő költészetben a történeti kisepika került előtérbe. S a fejlődésnek ezt a fordulatót, változását Czuczor reprezentálta, és pedig annak ellenére, hogy Vörösmarty egyes balladáit (Buvár Kund, Szilágyi és Hajmási, Kemény Simon) nyelvi-művészi megformálásban magasabbrendűek. A műfaji átváltás mögött új hazafias ideálok húzódtak meg, ugyanazok, amelyek másfelől a történeti regény első jelentős alkotásához, az Abafihoz vezettek. Széchenyi fellépése után a magyar történelmi múltból már elsősorban nem a nagy katonai győzelmek, a merő harci erények, azaz nem az eposzba

kívánczó mozzanatok többé a fontosak. Az új feladatok új erkölcsi követelményeket állítottak előtérbe: az önzetlen és áldozatos hazafi-ideál elő- és mintaképét kereste immár a jelen a múltban. A törökverő eposz-hős Hunyadiából ezért formálódott meg a ballada Hunyadija, akit a személye ellen irányuló rágalom és veszély hidegen hagynak, de akit a haza érdeke éjt-naponnan küzdő hőssé tesz; illetőleg ezért kellett a Hunyadi eposznak töredéknek maradnia, míg a balladából ezért születhetett remekmű; aminthogy Czuczor Szondiról is több énekes eposzt készült írni — a tulajdonképpeni eszmei mondanivaló: az *önfeláldozó hazafiság* témája azonban a líraibb, személyesebb, lélek- és erkölcsábrázolásra alkalmasabb ballada formáját öltötte magára.

A műfajban kezdetleges indulás után (A csókakövi rabléány 1829) az első érdemlegesebb, a *Kard és Zémir* (1830.) Aur versformában és motívumokban is (magyar ifjú és török leány menekülése a magyar határ felé) Vörösmarty valamivel korábbi *Szilágyi és Hajmásijának* folytatását viseli magán, más elemeivel pedig még Kisfaludy Károly romantikus balladáinak folytatója. A *Szondival* (1832. Aur.) azonban már e műfaj iránti különös tehetsége teljes egészében megmutatkozott, s egy csapásra sikert is aratott. Itt a jövővény ballada már aktuálisan értelmezett történelmi téma formájává vált, s a művészi kidolgozás Czuczor effajta költeményeié közt talán a legkitűnőbb. Elsőként és szerencsésen ragadta meg a költőileg hatásos, később Aranytól nemcsak kiemelt, de szinte tovább is szőtt motívumokat (az apródok, az orosz pap, Szondi halálrakészülődése, eleste), s az anapesztusi forma leleménye is oly találónak bizonyult, hogy Arany a témával már szinte hagyományként vette át. Míg azonban Czuczor költeménye Szondi önfeláldozó hazafiságának állít megragadó emléket — addig Arany a bukott szabadságharc után az eszméhez az példaképhez való megvesztegethetetlen hűség balladáját írta meg; míg az lírai lelkesültséggel közvetlen emberi közelségbe hozza Szondit s ábrázolja harcban és halálban — addig Aranynál a hős alakját csak a felmagasztaló visszaemlékezés szavai idézik fel, s a tulajdonképpeni hősök a hűség és hála apródjai. — A nagy eposz-téma balladai feldolgozásai (*Hunyadi és neje, Hunyadi halála, A legszebb ének*) közül került ki Czuczor másik maradandó értékű verse, amely Hunyadi alakját a leghatározottabban, legjellemzőbben vitte be a magyar köztudatba (*Hunyadi* 1833 Nefelejts-Almanach. Kassa). A híres retorikus intonálású költemény (Ki áll amott a szirttetőn . . .) az egymás után érkező hírnökök üzeneteivel s a rendíthetetlen Hunyadi válaszaival merőben teátrális, az egyes versszakok mindmegannyi kis jelenet, amelyek felesleg nélkül követik egymást, mígnem az utolsó epigrammatikus fordulattal fel nem mutatja a változatos jellemzett, de egyetlen tulajdonságában, önzetlen hazaszeretetésben megnyilatkozó hősi karaktert. — Az 1837-es Aurórában megjelent *Kont* nem a királlyal szembenálló, hanem — talán Vörösmarty drámájának hatása alatt is — az üldözött, bújosó Kontot állítja elének, nincs kizárva, hogy az országszerte oly népszerű, felségsértési perbe fogott Wesselényire alludálva. A *Hunyadi* fordulatosságművelésével szemben ez a költemény inkább csak romantikus állókép, s a téma felfogásában, a kidolgozás hatásosságában is alatta marad Garay híres versének.

Garay kezdte ugyan a legkisebb sikerrel a hexameteres nagyepikát, mégis ő volt az, aki a kisebb (történeti) elbeszélő költészet műfajait (mindenekelőtt a balladát) diadalra vitte. Legjobb balladái annak az ellenállásnak, Bécs-ellenességnek talajában gyökereznek, amelyet az 1832—36-os országgyűlést követő elnyomó intézkedések provokáltak, s amely a *Szózatot* is szülte. Vörösmarty lírája is ez időben nyert bizonyos aktuális hazafias jelleget, s Garay balladáinak is ez ad témát, hevet, páthoszt és sikert. — A ballada meghonosításában Kisfaludy Károlynak, nemzetivé formálásában Vörösmartynek és Czuczornak volt történeti érdeme — Garaynál jut el azonban ez a műfaj fejlődésének, társadalmi szerepének reformkori tetőzéséhez: az ő kezében vált a nemzeti függetlenségért vívott harc aktuális műfajává, az elnyomás elleni tiltakozás legszerencsésebb kifejezőjévé. Ő adta meg a balladának azt a sajátos jelleget, amelyet az önkényuralom egy más korszakában, más művészi rangon Arany már hagyományként is érvényesített. Ez a történelmi helyzet, s ez a nemzeti szerep tette Garay tollán naggyá

a balladát: a bennük elevenen élő idegen királyellenes indulaton, kollektív pátoszon,⁷ nemes retorikán s hatásukon kell eszmei művészi értékeiket lemérni s nem, mint sokan teszik, a ballada iskolásan megszabott formális normáin. A *Kont* (1838-ban készült, 1841-ben jelent meg) mindmáig legnépszerűbb, szívesen szavalt mintapéldánya a magyar hazafias balladának. Sovány cselekményű, kissé bőbeszédű, formális mértékkel mérve tökéletlen vers — mégis kitűnő költemény. Az egésznek jól eltalált ritmusa van (amit csak *Kont* kissé alkotmányosan indokló első replikája, később halála előtti szónoklata tartóztat némileg fel), de másban aztán a költemény csupa dráma és feszültség, gyűlölet-ébresztő jelenetezés, lázító deklamáció, amelynek hatása alatt az olvasó is tagjává lesz a néma, majd felmorajló tömegnek, az epikus csattanó pedig nemzeti figyelmeztetés, történeti emlékeztető és erkölcsi igazságszolgáltatás egyszerre. Keletkezésének történelmi körülményei formálták a régi témát is újszerűen: a vers azt a legdrámaibb pillanatot állítja középpontba, amelyet Vörösmarty drámája megkerült, amely a bujdosó *Kont*ot éneklő Czuczor számára sem volt lényeges: a hős és zsarnok megütközését, a tömeg bosszúját, a gyilkos király bűnhődését. Lehetetlen a Walesi bárdokban nem ugyanezt az alaphelyzetet felismerni. Hódolat helyett a zsarnok szembe-vádolása, ott az „Éljen Eduard”, emitt a térdhajtás megtagadása, aztán a „Jajtalan harminc társhalála” — mint amott a „daloló ötszázé” — mind a körülmények és indulat történelmi analógiájáról vallanak. Persze a különbségekkel: Aranynál az önkényuralom tilalma nemcsak a múltba, de idegen atmoszférába is kényszeríti a példatörténetet, a zsarnokot is csak a lelkiismeret bünteti — Garay költeménye nyílt, szókimondó lázítás, amelynek retorikájában jóformán semmi áttétel, szavai a sérelmi politika nemzeti hagyományaiban gyökereznek. — Ugyanez időből való más két balladája (*Hunyadi László* 1839, *Báthory Erzsébet* 1839) is tendenciózusan zsarnokellenes. Közülük különösen az első jelentős: Vörösmarty drámatrilógiája, Erkel operája előtt elsőnek talált rá erre a mélyen Hunyadi hagyományban gyökerező nem török-, hanem németellenes motívumra. A másik témáját legalább annyira a romantika, mint a zsarnokellenesség vonzotta; jellemző, hogy a véres történetet drámáiban is feldolgozta.

Garay kis epikájának másik lényeges vonása, hogy kifejezésre jut benne a reformkori népszerűség is, s ezzel a műfaj — Czuczor néhány művétől eltekintve — imét csak az ő művében válik a fontos koreszme kifejezőjévé, Vörösmarty, Czuczor bujdosó *Kont*jával szemben nemcsak a lázadó idézi, de megéneklő *Kont jegyvernökét* (1841), a lázadó úr méltó szolgáját, a „harminckettedik nemes” bátor cselekedetét is. Több mint húsz esztendő múltán a Bánk Bán koncepciója nyer itt — sajnos nem különösen sikerült — költői kifejezést, Garay közvetítő szerepére azonban nemcsak az jellemző, hogy régi motívumot fejleszt tovább, de az is, hogy egy újnak első megformálója. Az „ekéje mellett álló suhanc” a „vakmerő” parasztleány s a mellette hetykén, gúnyosan parádéra vonuló huszárok, „a cifra büszke had” találkozását is ő írta meg először „*A hetyke huszárok*” (1840) c. versében, a „pórleány”, a „parasztfiú” többvoltának, a parasztság történelmi készenlétének ugyanazzal az érzetetésével, mint ami Arany Toldiját jellemzi. S ez bizonyos értelemben Arany demokratizmusának reformkori gyökereire is fényt vet: a paraszt felemelkedése mint katonáé volt a legkönnyebben elképzelhető és elfogadható a rendi atmoszférában (vö. Vörösmarty *Czillei és a Hunyadiak* c. drámájában a délvidéki jelenettel).

Más, anekdotikus alapú, kisebb epikus költeményeiben is jelentkezik az érdekegyesítő reformista parasztmegbecsülés. Az *udvari bolond* (1840) a paraszti kizsákmányolásról mondott fanyar komikus leleplezés, amit a mesében meg a korabeli ítélet előtt is csak az tompít, hogy bolond számára van adva; a *Mátyás király Gömörben* pedig már valódi anekdota, nemcsak motívumában, de előadásában is széles, kedélyes fordulatokkal szőtt csattanós és tanulságos történet a nagy királyról, aki megkapáltatta az urakat. Kitűnően árad itt Garay elbeszélő művészte, nyelve izes, tömör, egész hanghordozása, szókincese, gesztusai a jó társasági elbeszélőé. S hogy az ilyen különös előadáshoz különös érzéke volt, azt nemcsak *Az obsitos* mutatja. A *nagyidai vajdában* (1839) a későbbi Arany-témát dolgozza fel, kitűnően keltve azt a tragi-

komikus hatást, amelyet a történelmi élmények hatása alatt Arany is kihallott belőle; másutt meg amolyan víg balladafélében egy ravasz, öreg lovagról fest kitűnő jellemképet, aki nem hagyja, hogy a fiatal menyecske felszarvazza (*Csanád a vén vitéz* 1839). Ebbeli humoros alakteremtő s egyben anekdotázó tehetségének legragyogóbb bizonyítéka azonban a máig oly népszerű *Az obsitos* (1843). Genre kép ez is, de különbözik Vörösmartyétól, amelyeknek genezisében érezhető része van a népiességnek. Garay a maga figuráinak megteremtéséhez más úton jutott el, — az ő művészete mintha az életképíró zsurnaliszta gyakorlatnak lenne valamely igen sikeres költői változata. Háry Garay szülővárosának, Szekszárdnak a költemény hőisével név szerint is azonos, nagyotmondása miatt népszerű figurája volt. Róla mintázta a kiszolgált katona nemzetközi alakjának magyar változatát. *Az obsitos és Napóleon* az alakteremtő vidám elbeszélés remeke: az író helyzethez alkalmazkodó szerzői beszédben mutatja be az iddogálókat: az obsitos vitézt, akinek kalandjai még a francia háborúkra nyúlnak vissza, a hihetetlenre nagyokat tüsszentő furfangos diákot, meg a hiszékeny legények élén a potrohos bírót. Nem pusztán, sőt nem is elsősorban Napóleon elfogásának, lovagias szabadonbocsátásának nagyhangú Háry-története itt a humor forrása, hanem éppen a kíséret, a környezet együttes bemutatása; nem a mese, hanem a mesélés hogyanja; nem az epikus betét, hanem a jelenet egésze, amit a szereplőkhöz csak stilárisan alkalmazkodó életkép-írói objektivitás formál meg. Ez teszi a mindenkori olvasót Háry igazi hallgatójává, az alakot magát is elevené és hitelessé. *Az obsitos látogatása Ferenc császárnál* ezért gyengébb hasonlíthatatlanul: itt nincs környezet, vagy ha van, azt csupán az író jelenti, a megszakítatlanul előadott királyal-komázás önmagában már nem ad sokat. Garay nyilván ekkor már megteremtettnek vélte a figurát s elegendőnek a merő beszéltetését: — tévedett.

A balladák és komikus elbeszélőköltemények mint legjelentősebbek mellett Garay kis epikájának nagy részét súlyosabb konfliktusú, a balladáénál oldottabb, részletezőbb előadású, jellegzetesen romantikus tematikájú elbeszélőköltemények alkotják. Ezeket a verseket a magyar romantika egészétől idegen vallásos szellem, valamint a nemzeti kultúr lokál és történelmi háttér csekély volta, ill. teljes hiánya, a pongyola kidolgozás jellemzi — s ha akad is köztük, amely népi hagyományt dolgoz fel, s Tompa regéivel mutat rokonságot (*Csörgető* 1846), — a népi csak burka, formája valami középkor-nosztalgianak.

*

Czuczor áldatlan helyzete, üldöztetése, megpróbáltatásai lírájában nem nyertek kifejezést, még közvetve sem igen adott hangot mindannak az elkeseredésnek, tiltakozásnak, ami pedig védekező beadványainak tanúsága szerint eltöltötte lelkét. Helyzete másként, nagyobb áttételeken keresztül éreztette csak hatását. Feltűnő mindenekelőtt tulajdonképpen lírájának csekély volta — szemben népies költeményeinek nagy számával. Ez nyilván összefügg paraszti származásával, de az is szemmel látható, hogy a népköltészet távolságtéremtő közeg is volt személyes érzésvilága és a nyilvánosság közt, valami tárgyiasító, eltávolító forma, amelynek révén mint szerzetes az egyetlen elfogadható módon téhetett szert egyfajta — ugyan korlátozott — lírai szabadságra. De szűkebb értelemben vett lírája is formákban, tónusokban szegényes, csonka líra. A klasszikus formák nála tovább éltek, nagyobb szerepet játszottak, mint a maga generációjabeliekénél, idegen volt tőle a szentimentalizmus, Kőlesei és a lírikus Vörösmarty példája jóformán semmit sem hatott rá. A szerelem motívuma is szemérmes tompított-sággal közvetett műfajok álarca alatt jelent meg. Ugyanakkor pap volta miatt lírája műfajilag legelmaradottabb alkalmi versezetekkel, ódákkal, hexameteres ünneplő költeményekkel is meg van terhelve.

Szűkebb értelemben vett lírája egyedül a hazafias nemben bontakozott ki. — Míg az epikában — mint láttuk — az osztályhelyzetből adódó motívumok csak rejtve, a rendi mentalitásnak alárendelve, alkalomszerűen érvényesültek —, addig Czuczor hazafias líráját a nemesi liberalizmus szólamain belül már jellemzően különbözteti meg olyan hang, amely paraszti

származásával kapcsolatos: a nemesi liberalizmusénál érzékenyebb, kritikusabb számontartása a parasztság helyzetének, az uralkodóosztály felelősségének. Az 1832—36-os országgyűlést, amelyen az ellenzék először lépett fel nyomatékosan a belső átalakulás igényével, Czuczor tolla védte meg a konzervatív ócsárlással szemben: ódában ünnepelvén a reformkori társadalmi átalakulás nagy fordulópontját, olyasmit mondott ki versben, költőként, amit a haza legjobbjai csak országgyűlési beszédekben vagy politikai vitákon hangoztattak:

Kezd már hajtani főt a születési gőg
Jobbágyhoz az ur emberileg simul,
Nem sujt a hatalom hajdani kénye, s az
Önzés mételye gyéren öl.

S nem véletlen, hogy költőként elsőnek ő cserélte fel a nemesi lekiismeretfurdalást és önvádat váddal, adott a Himnusz nemzeti balsorsának az idegen hódítás mellett új okot is, nevezte néven a Kölcsey emlegette bűnt:

Méltán szálla reád nemzetem egykoron
A bűnsujtató isten erős keze;
Mert tenvéreidet, pórnemű népedet
Sebzéd orvosolatlanul
(Korunk ócsárlóihoz 1836)

S ugyancsak ő volt, aki később, a negyvenes évek közepén ugyan — korábban kiadatlan költeménnyel —, de elsőnek nyitotta meg a nagy magyar parasztlázadás irodalmi rehabilitálását, s mutatta meg a nemesi történelemszemlélet annyit emlegetett alibijét, a mohácsi vést a Kisfaludy-elégia záró sorának átjátszásával egy új, népi aspektusból. De másutt is a szavakkal kimondottnál sokkal mélyebb úrellenességet rejtegetnek epigrammái. (*Népszerűvelés I—II. Kis juresaság.*)

Hazafias-közéleti lírájának e tartalmi motívuma mellett van egy sajátos művészi megoldásbeli jegye is — nevezetesen az epigramm különös szerepe és alakulása. A műfaj fegyvere volt a nyelvújítási harcban Kazinczynak, később az irodalmi közélet átalakítása során az auróristáknak — a benne rejlő lírai-reflexiók lehetőségei révén különös szerepű állomást jelentettek a lírikus Vörösmarty pályáján is. Czuczornál egy ideig ugyancsak a szokványos feladatokat töltötte be; csípős epigrammáinak egy sorával ügyesen és hatáson támogatva a Rajzolatok színírálóival és szerkesztőjével vitázó Bajzát (*X és X hoz I—II., X epigrammáira, I—II—IV., Köszönet X-nek, Ne hadd magad — 1836*), majd — akár Vörösmartynál — ez a forma a megszűnt nagyepika hőseit rajzoló, amolyan miniatúr portré-műfaj (*Hunyadi János, Hunyadi László, Révai, Zrínyi a költő*), s a közelmúlt nagyjainak emlékéit is idézve, az áldozatos reformkori hazafiság lírai hirdetője lett (*Révai, Gr. Széchenyi Ferenc, Kölcsei Ferenc sirjánál*). — A negyvenes években azonban a műfaj alkalmazása, fejlődése nála eltér a Vörösmartyétól. Míg ennél az általános világnézeti, gondolati tartalmakat hordozó görög típus válik uralkodóvá, addig Czuczor a római epigramm minden kritikai lehetőségét kihasználva a nemesi politikai élet visszásságai ellen fordította. A felemás reformkori közélettel szemben elfoglalt, Vörösmartyénál erőteljesebb, kritikusabb álláspontja magyarázza, hogy az erre oly alkalmas műfaj az ő kezén a negyvenes években a politikai szatíra eszközüvé válhatott — míg az ugyane politikai élet fonákságait belülről szemlélő Vörösmarty szatírái nem nyerhettek műfajilag ilyen értelmű formát. — Kisebb epigrammjaiban a negyvenes évek szatírairodalmának jóformán valamennyi motívuma elékerül: gúnyolja az idegenmajmolást (Haladunk a magyarságban I—V., Haladunk stb.), kipellengérezzi a megyei élet fonákságait, az oly könnyen korrumpálható bockoros nemeséget (Megyei hivatal, Becsületbeli hivatal), az ostoba konzervativizmust (Lassudi), általában az oly sokban hamis reformista politikai morált, a szájhazafiságot (Haza, Hivatalgögg), a politikai éretlenséget (Úzdi), az ellenzék önnön elveinek ellentmondó gyakorlatát

(Szabadszólás). Ezek a két-négy soros epigrammok azonban egyes esetekben sajátos átalakulást mutatnak, terjedelemben megnőnek, összetettebbé válnak, dramatizálódnak, olykor valóságos satirikus-politikai jellemrajzzá vagy életképpé szélesednek, úgyhogy ilyen esetekben már nem is epigrammról, inkább horatiusi mintájú satirákról beszélhetünk. *Böngi* (Rák Bende irodalmi előképe) pl. kitűnő satirikus karikatúrája az ostoba parlagi nemesi úrfiának, akit a leitatott kortessereg ujjongva ültet tisztújításkor a szolgabírói székbe; a *Zordiban* a satirikus rajz az idegen szavú, életmódú, mégis magyarkodó arisztokratát gúnyolja ki; a *Korteskedés* közel húsz disztochona pedig tényszerint és hangulatilag is élethű megelevenítése a megyei politikai élet hírhedt otrombaságainak: tipikus kép, amely éppúgy tartalmazza politikai vígjátékok, mint *A jalu jegyzője* motívumait. Ez a fajta szélesebben ábrázoló, megelevenítő satíra azonban eszmeileg és formailag mégis a negyvenes évek satírairodalmának egy sajátos jelenségével, Arany *Elveszett alkotmányával* mutat legtöbb rokonságot, annak mintegy irodalomtörténeti elődje. Nevezetesen ezekben találkozunk a fejlődésnek azzal a Czuczornál még öntudatlanul megnyilatkozó ellenmondásával, hogy a klasszikus forma nem a nemesség heroikus illúzióit hordozza, hanem immár ugyanazon osztály hibáit csúfolja, s hogy éppen ennél a kontrasztnál fogva önmagában is parodizáló jelentést vesz fel, amit Arany — megtoldva a hősi epikus műformával — tendenciózisan ki is használt.

Czuczornak azonban a parasztkérdés iránti fokozott érzékenysége, kritikus reagálása költészetét csak a nemesi liberalizmus hazafias líráján belül határolja el — de korántsem emeli azon túl. Czuczor lényegében és egészében nem haladta meg a nemesi liberalizmus ideológiai korlátait. Atyja emlékének méltatásán is — bár ott a büszke sor: „Nemes címer szobád falán S fiókodban nem állt nemeslevél” — a becsületnek és erénynek bosszantóan patriarchális-paraszti értelmezése vonul végig, az Isten- és király-tiszteletet emlegető *Kortesdal* (1844) jóindulatúan hazafias naivitása pedig oly nagy, hogy az ember hajlamos — tévesen — paródiának minősíteni. De egyébként is: a negyvenes években a huszas évek végéhez illő elégiában panaszolja Pusztaszer (azaz az ősi magyar alkotmány) emlékének elhanyagolását (Pusztaszer 1844), aminthogy Pusztaszert emlegeti 1845-ből való *Nemzeti énekében* is, amely a pánszláv törekvésekkel, cári expanzióval szemben rövidlátó loyaltással az egy „jogszerű” magyar király köré való tömörülésre szólít, tipikus példajaként annak, hogy ez az erősen korlátolt nacionalizmus a magyar függetlenségi érdekeket mennyire nem volt képes összeegyeztetni a nemzetiségi törekvések méltánylásával.

Garaynak a 30-as évek közepén induló hazafias lírája változatos formában, a legkülönbözőbb alkalmakkor, nagy bőséggel és nyíltsággal egészében a reformkori átalakulás kifejezői, s nagyjából a Széchenyit, majd Kossuthot követő nemesség eszméit és lelkesedését hirdetik. Ami azonban szemlélet és tematika: azaz eszmeiség szempontjából sajátosan színezi ezt a közérdekű lírát, az a fejlődésnek, a gazdasági-politikai átalakulásnak egyfajta *polgári* szempontú megközelítése. Ha Vörösmarty költészetét a nemesi-értelmiségi, Czuczorét paraszti vonások egyénítik, úgy Garayét a magyar városi polgári érdeklődés teszi sajátossá. Vörösmartynál, Czuczornál szemmeláthatóan nagyobb fogékonyságot mutat az ipari, technikai haladás, a kereskedelem, a városi fejlődés, egy szóval a szűkebb értelemben vett polgárosodás iránt. A nemesi liberalizmus költészetén belül ő az egyetlen, aki e tekintetben költői, művészi hangot tudott adni nem csupán a széchenyiánus, de mindenekelőtt a kossuthi politikának is. S ebben nemcsak nemzedéki, de feltétlenül származási, mentalitásbeli okok is közrejátszottak. Nemcsak a Kiegl-könyv szerkesztője volt — de hatalmas versben ünnepelte a magyar nyomdászt, akinek találmányát (egy újfajta szedőgépet) akkoriban Guttenbergével hasonlították össze; megihletti a gőzhajózás (*Sámson gőzshöz* 1842, *Pest gőzshöz* 1843), s a „tengerre magyar” kossuthi jelszava nyomán lelkesült vízióban magyar hajókkal látja benépesülni az Adriát (*A tenger* 1845); máskor ismét a nemesi mentalitáshoz való sajátos alkalmazkodással a régi magyar harci virtust aposztrofálva — hogy vönzőbbá tegye — szilaj lovaglás képébe öltözteti a tenger meghódítását (*Tengeri dalok* II. 1846). Jellemző az is, hogy lírája a történelmi hagyomány

idézése mellett mindig talál szavakat a városok életerejének, fejlődésének, a jövő új, polgári arculatának érzékeltetésére (Útiképek I. V. Balatoni kagylók XI.).

A pesti magyar polgári őrhadhoz írt *Szózatában* (1844) is az új polgári főváros fiának büszkesége szólal meg. Ő az, aki a magyar költészetben elsőnek s egyben a legkutatározottabban ad hangot a magyar *polgárság* társadalmi, gazdasági réteg-öntudatának. Petőfi gúnnyal bücsűztatta a levitézlett birtokost, akinek a történelemmel szemben egyetlen hivatkozása, hogy a mellére ver: „Én magyar nemes vagyok”. Garay most e helyett lelkes önérzettel egy új osztály nevében lép fel: „Én magyar polgár vagyok”.

Garay egész költészete hord azonban olyan terheket is, amelyek ennek a polgári mentalitásnak *fontk* következményei. A magyar polgárság éppen gyengesége, másod-, sőt harmadrendű szerepe miatt többé-kevésbé alázatós alkalmazkodásra született, híjával volt a citoyen-erényeknek, a kispolgári vonások alakultak ki benne kezdettől. Ennek az ideológiai, életérzésbeli téhertételnek nyomai főleg két ponton érezhetők költészetében: családi lírájában és a vallásos motívum jelenlétében.

A családi líra megszólalása új mozzanat költészetünkben, s ennyiben művének számontartandó, történetileg új eleme, létével is világos jele a nemesi liberális költői felfogástól való részleges elszakadásnak. Berzsenyi, Kölcsey, Vörösmarty költészete nem ismerte az intim emberi kapcsolatok líráját, megénekelte a szerelmet, de nem dallott a hitvesi, testvéri, fiúi, apai, de közvetlen értelemben még a baráti érzelmekről sem. Most Garay lantján kezdődik meg testvéri, baráti, nyílt költői levelek irodalomtörténeti élete. Megéneklé a viszontlátott otthont, a megelevenedő gyermekkor emlékéit, idézi szülei alakját, hangot ad fiúi szeretetének s mindenekelőtt a maga családi boldogságának. Mindez fontos és jelentős, mert átmenetet jelent egy őszintébb, közvetlenebb és teljesebb költői magatartáshoz, olyan új szféráit nyitja meg a líra számára az emberi érzelmvilágnak, amelyek a költői magatartás merőben új szintjén Petőfinél már kiteljesedve jelennek meg. Nála szonban ez az új téma kezdettől fogva egyfajta szűkkörű idillvággyal, kispolgári bezárkózással, gyermeketegen naív és édeskés boldogság-kultusszal karöltve jelenik meg. Hogy ezt otthonról hozta magával, mutatja, hogy még nőtlen korában is a boldog családátya mintaképe és ideálja lebeg előtte, s vérszegény németes szentimentális szerelmes versei mellett már ekkor ezt a fajta szirupos családi idillt éneklé meg (Ritornell I. 1830, A boldog férj 1834); a hazafias magyar nő ideálját propagáló versében is olyanynira csak az otthonának, családjának élő asszony alakja rajzolódik ki, akinek a „női magány” oszthat igazi üdvöt, hogy az szemelláthatóan különbözik a reformkori honleány testvértípusaitól (*Körének* 1837.).

A maga családi boldogságának is idillizáló és kissé visszataszítóan lelkendező megéneklője. Beállításában valami erőltettség, megrendeztettség — az otthont egy kispolgári interieur-idill cukros máza vonja be. A családi boldogság nem annyira derűs része az életnek, mint inkább a „világi” „élet” „zajával” szembehelyezett oázis: „kunyhó”, „kis kör”, amelyben gyermek és feleség: „két őrangyal”, s közöttük a férj „félstenként áll”, vagy anyagnak érzi önmagát is (*Házi boldogság* 1837); a család zárt színtér, a világ hiú porondjától elszigetelt intim kör, amelynek tagjai egymással teljesen betelnek (*Sétalovaglás* 1841), rév, amelybe a szerelem viharai után a sajkás beeevez, a „szerény örömkök” melegfűtött tanyája, amelynek biztonsága valami fölös, némileg kicsinyes öntudattal és örömmel dagasztja a „kör istenének” kebelét (*Családi képek* I—XII. 1843.). Ismételjük, korántsem egészében, de épp e kispolgári vonásai miatt (amelyek ezt az otthon-lírát a vékony magyar bidermeyer egyik leghitelesebb dokumentumává teszik) idegen e motívum a reformkori nagy és nemes pátoz világában csakúgy, mint Arany vagy Petőfi intim költészetének természetes frissességéhez viszonyítva.

Ebben a benyomásunkban aztán végleg megerősít ezt a családi idillt kiegészítő vallásos motívum. Hogy a kettő eszmeileg is kapcsolódik egymáshoz, nyilván mutatja az *Egy lány imakönyvébe* c. emlékvrs, amely nemcsak vallásos, de kifejezetten katolikus képletekkel a szent család idilljét állítja példaképpül a leendő asszony elé. Ez a, ha nem is mindig felekezeti éllel,

de áhítatosan megszólaló vallásosság (*Hit, remény, szeretet* 1844, *Istent imádjon minden* 1847, *A szenteltvíztartó* 1846) a nemesi liberalizmus és a fiatal Magyarország hallgatólagozati ateizmusával, ill. alkalmoszerűen megnyilatkozó deizmusával szemben egyformán megkülönböztetett eszmei-ideológiai teher. Ha ilyenmű verseinek számát, jellegét, nyilvánosságát, lírai erejét tekintjük (ideértve tetemes vallásos epikáját is), Garayt bizvást sokkal inkább nevezhetjük vallásos költőnek, mint a szerzetes Czuczort. Egyáltalán, ebben a korszakban, amelynek romantikájában a vallásos elem hiánya szinte nemzeti sajátosság, Garay költői vallásossága ismét csak polgári osztály-indításokkal magyarázható.

Ez az idillizáló kispolgári mentalitás azonban paradox módon magával a polgárosodással is szembefordult, talaja lett egyfajta — a bidermeyerre jellemző — szentimentális antikapitalizmusnak, amely azon sopánkodik, hogy a „Nymphák helyett folyóink Hásítja gőzhajó”, s hogy „az ész delének” korában kivesznek a tündérek, amely félti az életet az „újkor szellemétől”, az úrrá lett új hatalomtól, „a kandi tudománytól”, mert az letőri az aranykor „himpóráját”, az élet és lélek színeit, s követ gyúr az emberből (*Az aranykor* 1844). E felfogás nyomai megvannak másutt is (*Serlegdal* 1844, *A kor zsarnokához* 1847), és kihatott a költészet, a költői hivatás értelmezésére is. Szerinte a költő amolyan szebbre jobbra vágyó álmodó, aki még a szerelmet és hazát is megtagadja e világi megvalósulásában (*Az én dalom* 1835), s ha később a haza és a nép szolgálata harmonikus kifejezést is nyer ars poetika jellegű költeményében (*Vezérhang* 1843), a negyvenes évek kapitalizálódó, városi világa, az irodalom terén is elharpózdoló üzleti szellem megriasztja, s újra megszólal a szépnek az élettől való álmotag féltése, (*Politika és poézis* 1844, *A dalnokot hagyjátok* 1844.).

Lírája egészében egy újfajta költői magatartás, ezzel együtt tágabb értelemben vett stílus, tónus történeti kialakulásának vagyunk tanúi. Nála már szűnőben, oldódóban van a „nemzeti költő” Berzsenyitől Vörösmartyig ihletett-stilizált nemes méltósága, sajátos szerepe. Az ő lírája már „prózaibb”, közelebb van a mindennapokhoz, az eddigieknél tágabban öleli fel az emberi érzéseket, családi lírája, természetlátása, s mindenekelőtt az addig merőben hazafias líra után közösségi költészetében uralomra jutó politikai jelleg világosan mutatja az általa tükrözött történeti változást. Kétségtelen, hogy ezekkel az újszerű vonásokkal ez a líra ha nem is mint közvetlen „előd”-é, de történeti értelemben Petőfi felé mutat — különösen, ha meggondoljuk, hogy Vörösmarty nehéz veretű lírai nyelvével szemben van benne valami hétköznapi természetesség, magától értetődő egyszerűség, verselésében szüntelenül érezhető önkéntelenség — s retorikáját is színezi valami Petőfire emlékeztető lelkeződés.

Ugyanakkor azonban ezek a tendenciák nem tudtak tiszta értékévé válni. A közéleti aktualitás nála olykor az alkalmi költészet határait súrolta, a nyelv spontaneitása, természetessége is nem egyszer pongyolaságot, költőietlenséget jelentett — s nemcsak az új jelent meg nála félszegen (s lírai életműve végsősoron valahogyan épp ezt az ellentmondást sínyli meg) — hanem a régi is. Lírája egy olyan heroikus költészet hagyományainak ígézetében virágzott, amelynek tartalmait, alapvető élményeit viszont sem származásánál sem generációs hovatartozandósága miatt nem élte át teljes érvénnyel. — S mindemellett líráját Vörösmartyétól és Petőfiétől egyaránt megkülönbözteti — s bizonyos értelemben korszerűtlenné teszi — a népies hang hiánya. Annak ellenére, hogy politikai értelemben igen határozottan és ismételtelen lépett fel a jobbágykérdés megoldásáért, a népies szemlélet, tónus, hang, forma iránt szinte teljes érzéketlenséget mutat. Városi, polgári környezete, eredendő életformája és annak következményei miatt nem volt meg benne az a patriarchális eredetű népismeret, természetes érdeklődés, ami az irodalmi népiességnek nálunk kezdettől egyik alapvető feltétele volt. Ami Vörösmartynál változatosságot, felrissülést, a költőegyéniség szabadabb érvényesülését jelentette, amit Petőfi lírája nemzetileg reprezentatívvá emelt — őt legfeljebb csak közvetve érte — végső soron kárára és fogyatkozására eszmeileg értékes, moráljában becsületos, művészi színvonalában, egészében másodrangú lírájának.

*

Czuczor művének viszont sok tekintetben leglényegesebb s tán legjellemzőbb sajátja: népiessége. A reformkori lírikusok közül a legtöbb népies verssel ő ajándékozta meg irodalmunkat. Összefügg ez természetesen származásával, de azzal is, hogy mint pap személyes élményei nek nagy körét közvetlenül nem énekelhette meg. A népiesség azonban, éppen mert „irodalmi” volt, mert még kerestett formának, felvett magafartásnak, némiképp divatnak számított — sokoldalúbb lírai gyakorlatra adott alkalmat.

Sem történetileg, sem elméletileg nem volt kezdeményező. Folytatója, továbbvivője volt az Auróra körből kiinduló mozgalomnak — 1827-ben maga is Toldy buzdítására kezdte gyűjteni a népdalokat. Érdeklődésének szerencsésen adott tápot, hogy komáromi tanárságának ideje alatt 1830 őszétől a kiadó felkérésére öt éven át szerkesztette a híres Komáromi Kalendáriumot. Népies költeményei nagyrészt itt, s népdalnémesítő szándékainak megfelelően egy másik néphasználatra szánt kalendáriumban, a Mezei Naptárban (1842—44) jelentek meg, de napvilágot láttak 1830-tól jóformán valamennyi folyóiratban. Paraszti származása ellenére — s ebben is az uralkodó nézetekhez való alkalmazkodása nyilatkozott meg — ő sem becsülte eleve sokra a népdalokat, azok mintázásától semmit sem remélt a műköltészet javára. — A népdalírás számára is népdalnémesítő feladat volt: átvett elemeket, belső formát, sorokat is a népdalokból — mégis „csinosabbakat” és „magvasabbakat” akart azok mintájára, de azok helyett nyújtani a népnek.

Dalai — jellegükben Kisfaludy Károlyét követve — főleg helyzetdalok, néhány közvetlenül is magán viseli a kezdeményező mester hatását (*Nincs mentség, Szép leány*). — Vannak köztül líraileg sikerült, dal mivoltukban és népiességükben egyaránt hitelesek: a népdalból átvett intonálásával is nevezetes *A boros vándor*, az egyes soraiban képeiben ugyancsak népdalból kölcsönzött, líraiságban, helyzetben egyaránt népi hitelű *Szántó legény dala*, vagy a témájával is újszerű *Fonóházi dal*, vagy a *Fúj süvölt a Mátra szele* kezdetű, amely számos mással egyetemben a nép ajkára is átment. A líraiság azonban népdalainak általában nem erősségük. Czuczornak e téren, ahogyan Horváth János jellemzi „az élményszerűség hiánya, az érzelmek sablonos jelentéktelensége, kevés változatossága (leginkább hűtlenség a témája) a gyöngéj”. A versek tónusát is — az elméletnek megfelelően sokszor a szentimentális lírából átkerült finomkodó fordulatok teszik hamissá: lányai „némán nyögdel”-nek, „hév könnyűket” sírnak, egyiknek „pihegő hókebele rózsailatot lehell”, de a legény is csörgedező patak partján „epedez” „andalodik”, s „forró könnyek úsznak Fekete szemében” (Bús legény), — s olykor nemcsak a nyelv hamis, hanem a komikum határain járva a helyzet teremtés is (*A jegyesek, Kívánságom*), s gyakori a jelenetek elromantizálása (éjféli óraütés, a setét éj homálya a szerelmi bánat aláfestésére stb.).

Ami Czuczor helyzetdalaiban leginkább értékes újat jelent, azt inkább a tárgyi elem, a keret hozza, a daloló típusok körének kiterjesztése, magyarosítása és népiesítése. A később Petőfinél is oly nagy szerepre jutó juhászlegény, bojtár, betyár, csaplárosné stb. alakjait az ő versei honosították meg végleg az irodalmi köztudatban; az alföldi motívumok (a tanya, csárda, gémeskút, Tisza, Hodvív, Kecskemét, Csongrád), de a *cifra suba, pörge kalap, patyolatling, sárga csikó, hét vármegye* kifejezések nyelvi kellékké válását is legnagyobbbrészt az ő dalainak köszönhetjük.

Népdalainak mindenekelőtt e tárgyi-tematikus elemek mennyiségi felhalmozásánál fogva van történeti jelentőségük, egy olyan terminológia és kép-készlet kialakítása és elterjesztése révén, amely Kisfaludy Károly és a Petőfit közvetlenül megelőző népiesség közt biztosított átmenetet. Másrészt az ő dalai révén váltak közhellyé a népdal belső formái. A természeti kezdőkép, párhuzam, ismétlés, a gondolatritmusok különböző formái, az alliteráció stb. Czuczor dalain keresztül váltak a széles nemzeti izlés közkincsévé, amint hogy nagy érdeme a daloknak a nemzeti versidom terjesztése is. A magyaros ritmusnak — különösen a hatos és felező nyolcas soroknak — Czuczor kitűnő formálója, alkalmazója volt. Hogy dalai közül oly sok — majd negyven — folklorizálódott, annak oka nem utolsó sorban ez volt, s az is,

hogy bennük igen sok a valódi népdalokból való szó szerinti átvétel, amivel egyébként — bár akaratlanul, de fontos közvetítő szerepet töltött be népköltészet és műköltészet között.

Czuczor dalainál nem kevésbé érdekesek és jelentősek népies elbeszélő költeményei. A *Jalusi kislány Pesten* című (Aur. 1837) genrekép — tulajdonképp humoros monológ, amely az előadáson és a történeten keresztül egyszerre jellemzi hőstét, az anyai tanácsokkal ellátott kis almaárust, akinek beszédében és históriájában sajátos komikai hatást keltve keveredik a tettettett leánynevelés a valódi falusi elfogódottsággal, s kerekedik elének egy valóságos fővárosi életkép is. A *Czirja Laczi*-ban (1845 Mezei Naptár) egy bakonyi betyár alakja és végzetes története elevenedik meg: féltékenységből, bosszúból megöli a kocsmáros lányának pandúrjegyesét, mígnem elfogtatva ő is betyármódon végzi: „El lehetett járni lába alatt”. Az előadás méltató-elismerő és fejcsováló-rosszaló tónusa Vörösmarty *Becskereki*-jének hatására vall, annál azonban az előadás elevenebb, részletesebb, realisabb. Az 1846-ból való *Tómalom* egészen kitűnő népies idill, amelyben Peti molnárlegény morfondírozása, unalma csakoly hiteles, mint az őt körülvevő környezetrajz: táj-, évszak- és természet-érzékeltetés; a történet is egyszerű: lány érkezik, akinek Peti csapni kezdi a szelet, mígnem „nénemasszony” személyében megjön a hadd el hadd, s szétugratja az ismerkedőket. A *Parasztdal* vén szipirtójára emlékeztető „nénemasszony” s a csufondáros hang Csokonait juttatja eszünkbe, a környezet-és lélekrajz — humorisztikus nembn — Petőfiével, Aranyéval vetekszik.

A népies genre és elbeszélő költészet jellemző vonása, hogy benne a népiesség nem egyszer demokratizmussal is elegyedik. A „*Mátyás király*” nemcsak „népmonda”, hanem a köznemesi hagyomány egy népi változata is, amely szerint Mátyás nem áruhában, hanem valódi-képp paraszt volt, akit gazdája szántani küld s ott a mezőn hozzák neki angyalok a koronát, s kerekedik belőle olyan király „Kinél különb grófbul sem telhetett”. A *Pistike* sem pusztán falusi-családi idill. Az apai büszkeség vidám találgatása, hogy mi is lesz a gyerekből — végül bánatos beletörődésbe fordul, a sok lehetőség közül egy válhat valóra, a paraszt gyerek végül is egy lehet: „Szegény húzó-vonó bolond.” A költeményt e helyt mintha némi személyes líra is áthatná: a paraszt szülőktől való Czuczor érezhetően osztozik az apa szomorú felismerésében.

Népiességének sajátos termékei az ún. *Paprikás versek*: a Komáromi Kalendáriumban, később egészen 1848-ig a Mezei Naptárban ilyen gyűjtőcím alatt jelentek meg rendszerint páros tizenkettesekben írt népoktató versezetei. Nem a népoktatás szépirodalmi rétegéhez tartoznak ezek, nem olyan alkotások, amelyekhez záradékként az előadottak konzekvenciái járulnak. Céljük eleve és kizárólagosan pedagógiai, a képszerű ábrázolás csak mint a figyelemleköttés, meggyőződés alkalmi eszközei, merő illusztrációkként kerülnek elő, minden cselekmény, szerkezet, azaz minden szépirodalmi jelleg nélkül. A pedagógiai cél: a jobbágyság erkölcsi hibáinak javíthatása: a versezettek a lustaság, iszákosság, pletykalkodás, hanyag gazdálkodás, korai házasság stb. káros következményeit illusztrálják, másfelől ügyesen agítálnak az új gazdálkodási módszerek meghonosítása, gyümölcsfa ültetés, selyemhernyó tenyésztés, általában a gazdálkodnitanulás érdekében, a paraszti maradiság ellen. A versek szemlélete azonban kifejezetten patriarchális. Hogy a parasztság „hibái” hogyan függnek össze kizsákmányoltságával, arról utalásszerűen sem esik szó, kijavításuk is mint merő erkölcsi feladat vetődik fel, az étkezésben és öltözködésben való „módi” eltérése pedig egyenesen a *Mezei szorgalom* Berzsenyijének naiv szemléletével rokon, sőt az *Egyenlőség, testvériség, szabadság* 1849-es népszerű magyarázatát is teljesen rendi szellemben hatja át. E verseknek azonban minden pedagógiai jellegük, patriarchális hangvételük ellenére esztétikai értékeik vannak. Nemcsak s nem is elsősorban mert bennük Czuczor a párosrímű tizenkettes Aranyig, Petőfiig legkitűnőbb művelőjének bizonyul —, de tartalmiokban is: a versek ugyan illusztrativan is, de talán legtöbbit árulnak el a korabeli jobbágyság mindennapjaiból, és sok, az irodalmi népiességben idealizált motívumot realis megvilágításba helyeznek. A *Fonóházi dalt* író Czuczor itt bizony már maga is kiábrándítóan, de részletesező néprajzi hitelességgel ír a fonóházzal, vagy mutatja meg a közkedvelt „csárda” romantikus-népies idilljének fonákját (*Kurta kocsmá*), s tár fel általában sok

hiteles mozzanatot a korabeli jobbgység szórakozásairól, műveltségéről, életformájáról és környezetéről. A kocsmáros zálogkamrájának leírása pl. részletező bővségével, tárgyi-nyelvi hitelességével valósággal realista regénybe illő (*Kurta kocsmá*).

*

Czuczor a forradalom és szabadságharc idejét betegséggel küszködve, az értelmző Nagy Sztár munkálataiba temetkezve érte meg. Közvetlen közéleti szerepet nem tudott vállalni, de az eseményeket lelkes figyelemmel kísérte, s első szava ezúttal is a néphez szólt: 1848 tavaszán-nyarán születethett a Mezei Naptárban megjelent *Uj világi szózat*-a, az egyenlőség, szabadság és testvériség jelszavait magyarázó versezete. Az események, a szeptemberi fordulat, az áruláson való felháborodás és fokozódó izgalom a jószándékú, de királyhű, úrméltató versről rövid idő alatt egy merőben más forradalmi szemléletig ragadta a különösen közmondásosan szelidszavú költőt. Czuczor *Riadója* Petőfi harci dalai mellett, de azokat megelőzve az egész szabadságharc legélesebb, legszókimondóbb és legfenyegetőbb csatadala, nem pusztán harci riadó, de politikai is, Petőfire emlékeztető plebejus ingerületű, zsarnokellenes támadás is, amely meghaladta vagy legalább is időben megelőzte a liberális eredetű forradalmiságot, a függetlenségi harcban tanúsított elvi következetességet. Maga Bajza a Kossuth Hírlapja szerkesztője is sokallta merészségét s halogatva, csak Czuczor únszolására közölte 1848 dec. 21-én, a hadi és politikai helyzet kritikus pillanatában, mikor Windischgrätz a főváros felé közeledett. Hatása nagy volt: nemsokára külön röplapon látott napvilágot — azzá lett, aminek Vörösmarty a maga *Harci dalát* szánta s amivé Petőfi csatadala vált: a nép és katonák közt terjesztett forradalmi indulóvá.

A *Harci dal*-t, ha mégoly erős volt is, a győztes abszolutizmus elnézte a nemzetgyűlési képviselő Vörösmartynek, de éppen politikai tartalma és nagy hatása miatt nem nézhette el a *Riadó*-t a papköltő Czuczornak. Windischgrätz 1849 január 18-án elfogatta a költőt, s a haditörvényszék rövidesen vasban eltöltendő hat esztendei várfogságra ítélte. Czuczort azonban nem lehetett megtörni. Éppen szabadságharc alatti és utáni lírája mutatja, hogy 1848-ban mély személyes változás is végbement benne — mintha a forradalom belső emberi felszabadulást is hozott volna számára, felszabadulást mindaz alól a kötöttség, nyomottság, korlátozottság alól, ami az üldözött, megfélemlített szerzetesre oly soká nehezedett, mely líráját is bñíította, s ami mindvégig kétségtelen oka volt a loyális alkalmazkodás és ki-kibuvó politikai ingerültség kettősségének. A belső felszabadultságnak ez a személyes plussza, újfajta költői öntudata egyik oka és magyarázata a *Riadó* viszonylag meghökkentően éles, kihívó hangjának. S hogy ez a változás végleges és megmásíthatatlan volt, arra jellemző, hogy börtönében fehérre gyalult szék hátára a belső szabadság és függetlenség máig maradandó forradalmi vallomását írta (Ítélszék előtt).

Buda visszavételekor kiszabadult — Világos után azonban újra fogságba vetették, s 1850 márciusában Kufsteinbe szállították. Még pesti tartózkodása alatt számos jóakarója igyekezett sorsán enyhíteni — közöttük legtöbbit Toldy felesége tett érte: Haynaunál leányneven kérve kihallgatást, Czuczor rokonának adva ki magát, kieszközölte, hogy meglátogathassa a költőt. Gondoskodása, szerető vigasztalása, lényének kedvessége a magános életű emberre mély benyomást tett, s az asszony emléke elkísérte fogságába is. Ekkor sem csupán a tragikus helyzet, a honvágy, a felébredt gyöngéd, elkésett szerelem avatták Czuczort nagy lírai költővé: szükség volt ehhez arra a belső felszabadulásra, lírai nyíltságra, gátlástalan emberi-költői őszinteségre, amit valójában 1848 hozott meg számára. A *rab* c. költemény vallomás is és önábrázoló reflexió, szerelmes ábránd a rabélet kijózanító zord realitásai közt, amelyben emlékeztést és panaszt szüntelenül honvágy és hazaszeretet hat át. — A vers, amelyet annyi jó magyar hajdani börtönében, öles falak mögött nehéz vasban írt — legszabadabb szívű, legmélyebb líraiságú költeménye, s Arany, Vörösmarty, Bajza és mások általánosabb versei

mellett éppen merő személyessége révén sajátos varázsú lírai dokumentuma a nemzeti fájdalomnak.

Ami Garayt illeti: 1848—49-ben lírájának előnyös oldalai messzemenően érvényre jutottak. A könnyen és gyorsan reagáló ihlet, lelkes retorika, a politikai aktualitás iránti érzék forradalmi költészetének különösen javára váltak; ez idei versei mennyiségüknel és tartalmuknál fogva is legkézzelfoghatóbban bizonyították, hogy politikai öntudatát, közösségi líráját már más társadalmi erők is táplálták, mint a nemesi liberalizmusét. Vörösmartynak, Czuczornak van ez időből egy-két verse, de egyiküknek sincs költői termése, forradalmi lírája, mint öneki, aki több mint tucatnyi versével a forradalomnak és szabadságharcnak Petőfi mellett egyik legtermékenyebb lírikusa. S ami még fontosabb és jellemzőbb, ő nemcsak a szabadságharc költője, de sokoldalú, a mindennapi élettel oly szoros kapcsolatot mutató lírája révén Petőfi után a másodvonalbeli lírikusok közül főleg neki jutott a szerep és dicsőség, hogy verseivel megörökítse a *forradalom* eszméit és hangulatait is. 1848—49-es lírájának ez a mennyiségi és eszmei többlete költészetét ebben a történelmi pillanatban, ha korántsem rangban, de tendenciában Petőfiéhez közelítette. Nem lehet véletlen, hogy korábbi ellentéteik után személyes kapcsolatukban is ez idő tájt állt be változás. Az 1843-as összetűzés, majd Garay recenzióiban mutatkozó izlésbeli ellentét a forradalmi idők beköszöntésével, főleg Garay politikai indokú, lelkes közeledésének hatására megszűnt, és a két családra is kiterjedő, levelező barátság váltotta fel. — Garayt megmozgatta, előbbre sodorta a forradalom, s nemcsak emlékkönyvi gesztus, de egy újfajta költői hitvallás, a nemesi liberalizmustól különböző ars poetika az, amit a történelmi napokban Petőfihez írt.

Ennek az óhajnak és programnak a jegyében lett a szabadságharcnak valóban „lelkes dalnoka”. Nem mintha Petőfivel vagy akár a vele különben rokon tónusú fiatal Vajda Jánossal egyivású forradalmár lett volna —, de az események sodrása, a lelkes atmoszféra s Petőfi költői példája rendre tágitotta világnézetének Vörösmartynál, Czuczorénál lazább fonatú korlátait. Az utolsó rendi országgyűlés megnyíltakor a magyarul szóló V. Ferdinándot még a szeretet és loyális bizalom hangján köszönti (*A királyhoz* 1847) az 1848-as farsang utolsó napján, március 9-én, „a mámor és toborzás éjjelén” azonban Pozsony felé figyel, s már kihallja és hallatja az idők szavát: „Nem állhatunk s nem állunk fél úton; Gördül s megindul immár a kerék . . . Hol áll meg, Isten tudja és az ég!” — és követel: „Függetlenség, önállás e hazának! S közös szabadság minden hű fiának!” (*Komoly szó a vihar előtt* 1848). — S mikor a vívmányok megvédésére kerül a sor, *lelkes* nagylélekzetű versben egy egész nemzetet mozgósít feltétel nélkül anyagi és véráldozatra (*Ütött az óra*), a legnagyobb lelkesedéssel üdvözli Petőfi Csata-dalát, s maga is két harci dalt ír (*Induló, Honvéddal*); a székesfehérvári királysírok feltárásának híre is harci buzdítást vált ki belőle (*Siri hang az élőkhöz*); Buda visszavételét terjedelmes retorikus-leíró versben ünnepli; a végveszély óráiban a honleányokhoz fordul (*Hazám hölgyeihez*) s a bukás kétségbeesett hangulatát tragikus jelenetben örökíti meg (*Honvéd halála*).

De Garay nemcsak a szabadságharcnak —, megszólaltatója a végbement nagy társadalmi átalakulásnak, belső forradalomnak is. Lírájában ha nem is a vezető márciusi fiatalság, de a pesti nép forradalmi hangulata is kifejezést nyer, eszmeileg láthatóan felülmúlva a forradalmi eseményeket inkább követő, semmint alakító, azokat inkább helyeslő, mintsem azokért lelkesedő nemesi liberáliszmust. Ennek az elhatárolódásnak, elkülönülésnek jele a fiatal Magyarországgal rokon tónus: a konzervatív nemesi ellenzék egyfajta kihívó, vádló tegezése, ami Petőfi líráját már korábról jellemezte, s amely most jut hirtelen érvényre Garay lírájában. Ő is isteníti a népet, jogot követel számára, nevében szól és követel, erejét és fellépésének történelmi jelentőségét ünnepli s kiáltja ki nem minden fenyegető él nélkül. Ez a hang azonban most sem azonos Petőfi következetes forradalmiságával. Testvérévé fogadja ugyan a népet, felidéli a múlt szolgásgát, s a szabadság egyesült védelmére szólít — de már nem annyira a nép nevében, mint inkább a néphez, pontosabban a parasztsághoz szól, s noha össze sem lehet hasonlítani Czuczor patriarchalizmusával — a hivatkozó, a hon atyáit és Pozsonyt emlegető versben

már sok a népfelvilágosító, oktató elem (*Szabaddá lettél elnyomott magyar nép*). A decemberi kritikus időkben azonban éppen Petőfihez írt levele tanúskodik erről, hogy a belső ellenállás felszámolását, a következetes függetlenségi harcot vállalta ő is. És vállalta a forradalmi közéletben ráháruló szerepet is, a pesti egyetem magyar nyelv és irodalom tanszékének vezetését s Kossuth Hírlapjának segédszerkesztői teendőit. A szabadságharcban mindkét testvéröccse részt vett, maga — rövid nemzetőri szolgálattól eltekintve — csak betegsége miatt nem foghott fegyvert.

Dezső Tóth

ZWEI VÖRÖSMARTY-EPIGONEN

Obwohl aus derselben Zeit erwachsen und durch identische Weltanschauung geformt, unterscheidet sich die Dichtkunst Gergely Czuczors und János Garays von der Vörösmartys ebenso wie auch voneinander in wesentlichen Zügen. Die patriarchalische, fügsame Mentalität Czuczors ermöglichte es ihm, Bahnbrecher der nationalen heroischen Epik zu werden. Gleichzeitig erklärt seine bäuerische Herkunft, daß in seinem ganzen Oeuvre das literarisch Volksstümliche besondere Bedeutung gewinnt und daß sich sein politisches Interesse — wenn auch in den Grenzen des Liberalismus — dem Bauerntum zuwandte.

Für die Dichtkunst Garays ist der Czuczors und Vörösmartys gegenüber — neben den vielen analogen Zügen — einigermassen der Einfluß der kleinbürgerlichen Betrachtungsweise charakteristisch. Sein Interesse für die Stadt, für das Bürgertum, das Religiöse, die Bieder-mayer-Züge in seiner Dichtung nähren sich genauso aus dieser Quelle wie sein Sinn für das politisch Aktuelle und die Werte seiner revolutionären Lyrik von 1848.